

ЖУРНАЛИСТ КАДРЛАРДА НУТҚ МАДАНИЯТИНИ ШАКИЛЛАНТИРИШ ДОЛЗАРБ ВАЗИФАЛАРИ

Наргиза Дусимбетова Бахтияровна

УзДЖТУ уқитувчиси

nargiza_77@mail.ru

Халқимиз узок тарихга эга бўлиб, таълим ва тарбия соҳасида катта бой меросни мужассам этган. Ушбу меросда инсонпарварлик, камтарлик, меҳнатсеварлик, дўстлик, муҳаббат, биродарлик ва одоб-ахлоқ каби умуминсоний фазилатлар авлоддан авлодга ўргатилиб келинган. Шарқ мутафаккирларининг таълим-тарбияга оид асарлари бу мероснинг асосий қисми ҳисобланади. Миллий мустақилликнинг эришилиши билан биз тарихимизни ва маданиятимизни янги кун талаби асосида қайта баҳолашга киришдик. Бундан ташқари, она тилимиз ва унга оид муаммолар ҳам кундан-кун аҳамиятга эга бўлиб, ўз ечимини топа бошламоқда. Нутқ маданияти билан боғлиқ масалаларни ҳал қилишда тилшунослик фанининг олтин қоидаларини белгилаган олимларимиз, хусусан, Низомиддин Махмудовнинг «Тил» ва «Маърифат манзиллари», Нусратилла Жумахужанинг «Истиқлол ва она тилимиз» каби асарлари катта аҳамиятга эга ва уларнинг изланишлари юқори баҳоланади.

Нутқ маданияти жамиятнинг маданий тараққиёти ва миллатнинг маънавий ўсишининг муҳим кўрсаткичи ҳисобланади. Ҳозирги кунда, мамлакатимиздаги маънавий ва таълим соҳасидаги ислоҳотлар давлат сиёсатининг асосий йўналишларидан бири бўлиб, нутқ маданияти билан боғлиқ масалалар ҳар қачонгидан ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Республикада қабул қилинган «Давлат тили тўғрисида»ги Қонуни, «Таълим тўғрисида»ги Қонуни, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» каби муҳим ҳужжатларда тил ва маънавий-маърифий тарбияга алоҳида эътибор қаратилган. Бунинг натижасида ҳар бир кадр ўз она тилининг асл ва комил эгаси бўлишга масъулдир.

Нутқ маданияти ҳозирги тилшунослик фанининг энг муҳим ва долзарб муаммоларидан бири сифатида кўриб чиқилади. Бу муаммони ҳал қилиш, аввало, умумий маданиятимизнинг ривожланишини таъминлаш билан боғлиқ бўлиб, шунга қўшимча равишда олий ўқув юртлари, ўрта махсус таълим муассасалари, мактаблар ва бошқа таълим муассасаларида дарсларни яхшилашга ҳам ёрдам беради. Бундан ташқари, бугунги кунда нутқ маданияти курсини барча таълим муассасаларида ўргатиш муҳим аҳамиятга эга, чунки

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an'anaviy ilmiy-nazariy anjumani

нотиқлик санъатининг сирларини ўрганиш ва нутқни мантиқий, аниқ ва самарали ишлатиш ҳар қандай мутахассис ва маданиятли инсон учун ҳаётий заруриятдир.

Нутқ маданиятининг ривожланиши, хусусан, ўзбек ва қорақалпоқ адабий тиллари ва уларнинг нормаларини илмий жиҳатдан ўрганишни талаб қилади. Бу тиллар ва уларнинг маданий тараққиёти нутқ маданияти билан бевосита боғлиқдир. Адабий тилнинг ривожини, ундаги турғун ва нотурғун ҳодисалар, ҳамда умумий тил меъёрларини чуқурроқ ўрганиш нафақат тилшунослик, балки нутқ маданияти соҳасида ҳам муҳимдир.

Нутқ маданиятининг ривожланиши, таълим муассасаларида ҳар кимга зарур бўлган муҳим малака сифатида таърифланган. Бу, ўз навбатида, адабий тилнинг ривожини ва унинг нормаларининг аҳамиятини ёритишга қаратилган. Адабий тил ва нутқ маданияти ўртасидаги боғлиқлик, тилнинг ривожини ва эволюциясини чуқур ўрганиш зарурлиги ҳам алоҳида таъкидланган.

Нутқ маданияти ҳақидаги таълимот қадимги Рим ва Афинада шаклланса-да, унинг асослари Миср, Ассирия, Вавилйон ва Ҳиндистон каби қадимий цивилизацияларида ҳам пайдо бўлган, бу эса нотиқлик санъатининг шаклланиши тарихидан аниқ кўриниб турибди. Шу даврда давлат ишлари, савдо-сотиқ ва суд тизимининг ривожланиши нотиқликни санъат даражасига кўтарди. Чунки ўша даврда давлат раҳбарлари ва элиталарнинг обрў-эътибори, юксалиши кўп жиҳатдан уларнинг нотиқлик маҳоратига боғлиқ эди. Нотиқлик, саркардалиқ маҳорати билан бир хилда, улуғланган ва бу икки санъатни чуқур эгаллаганлар давлат лавозимларига тавсия этилар эди. Шунинг учун, бугунги кунда масалан, журналист кадрларда нотиқлик санъатини эгаллаш, етук ва малакали инсон бўлиш учун муҳим талаб сифатида белгиланган.

Грек нотиқлари Демосфен, Рим нотиқлари Цицерон, Квинтилиан ва Аристотель каби шевадарнинг ҳаёти ва фаолияти бунинг ёрқин намунаси бўлиб, улар риторика ва нотиқлик санъатининг назарий асосларини яратдилар. Цицероннинг «Нотиқлик ҳақида», «Нотиқ», «Брут» асарлари, Марк Фабий Квинтилианнинг «Нотиқ билими ҳақида», Аристотелнинг «Риторика» каби асарлари қадимги Римда маданий нутқ ва нотиқлик санъатининг ривожини ҳақидаги асосий манбалардан ҳисобланади. Шунингдек, Цицерон, Квинтилиан ва Аристотель каби файласуфлар нотиқлик санъатининг ривожланишига катта ҳисса қўшган. Нутқ маданияти ва нотиқлик санъати миллий ва ижтимоий ҳаётда, шунингдек, давлат ва маданият тараққиётида муҳим аҳамиятга эга

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an'anaviy ilmiy-nazariy anjumani

бўлганлик, у даврларда нотиклик маҳоратининг давлат арбоблари учун ўзига хос ўзгармас аҳамиятини белгилайди.

Ўрта Осиё маданиятида нутқ маданияти ўзига хос ўрин тутади. Шарқда, айниқса Мовароуннахрда нотиклик ва ваъзхонлик. Бу нуқтаи-назардан қараганда, «Нутқ одоби» ва «Муомала маданияти» каби тушунчалар қадимдан олимлар ва зиёлилар томонидан ўрганилиб, улар сўзнинг маъноси ва аҳамиятига жиддий ёндашган. Абу Райхон Беруний, Абу Наср Фаробий, Ибн Сино, Абу Абдуллоҳ Ал-Хоразмий, Махмуд Кашғарий, Замахшарий, Юсуф Хос Ҳожиб, Ахмад Югнакий, Суфи Оллоёр, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий каби зиёлилар нутқ одоби ва унга бўлган эътиборга алоҳида аҳамият беришган ва шу билан бирга тил, луғат, грамматика ва мантиқ мавзуларида асарлар яратганлар.

Берунийнинг (973-1048) «Геодезия» асарида фанларнинг пайдо бўлиши инсон ҳаётидаги зарур эҳтиёжлар билан боғлиқ эканлигини таъкидлайди. Унинг фикрича, грамматика, аруз ва мантиқ фанлари ҳам шундай эҳтиёжларнинг натижаси бўлиб, уларнинг ривожланиши талаб ва заруриятга асосланган.

Ўрта Осиё маданиятида нутқ маданиятининг аҳамияти ва унинг ривожига ҳақида сўз бораганда. Нутқ маданияти ва унинг принциплари қадимдан олимлар ва зиёлилар эътиборида бўлгани, сўзнинг тўғри ва самарали ишлатилишига жиддий ёндашгани таъкидланган. Берунийнинг фикрига кўра, нутқ ва грамматика каби фанлар инсоннинг ҳаётий эҳтиёжларидан келиб чиққан бўлиб, уларнинг ривожланиши таълим ва маданиятнинг ривожига билан боғлиқ. Бу фикрлар фанлар ва нутқ маданияти ўртасидаги ўзаро боғлиқликни, шунингдек, уларнинг ижтимоий ҳаётдаги аҳамиятини кўрсатади.

Улуғ ватандошимиз Абу Наср Фаробий туғри сўзлаш, мантиқий хулосалар чиқариш, мазмунли ва ёқимли нутқ тузишда лексикология, грамматика ва мантиқ фанларининг муҳимлигини таъкидлаган. Унинг фикрича, таълим бериш ва олиш, фикрни ифодалаш, савол бериш ва жавоб қайтариш жараёнларида авваламбор, тил ва унинг асосий қоидаларини ўрганиш муҳимдир. У шундай деб айтган: «Агар биз таълим бериш ва олиш, фикрни қандай ифодалаш, баён қилиш, савол бериш ва жавоб бериш каби масалаларни муҳокама қилсак, бу жараёнда биринчи навбатда жисмлар ва ҳодисаларга ном бериш, яъни тилга оид билимларнинг аҳамияти каттадир». Абу Наср Фаробий нутқ маданияти ва таълимнинг асосий принципларини шакллантиришда тилнинг ўрни ва аҳамиятига алоҳида эътибор қаратади. Унинг фикрича,

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an'anaviy ilmiy-nazariy anjumani

сўзларни тўғри ишлатиш, мантиқий хулосалар ва тушунчаларни аниқ баён қилиш учун тил, грамматика ва мантиқ фанлари мукаммал даражада тушуниш зарур. Фаробий таълим ва маърифатда тилнинг назарий асосларини ўрганишни, шунингдек, фикрларни аниқ ва тўғри ифодалашни талаб қилади, бу эса ҳар бир инсоннинг ижтимоий ва интеллектуал ривожини учун муҳим аҳамиятга эга.

Нутқ одобига оид қоида ва кўрсатмаларда, биринчи навбатда, содда ва ўринли сўзлаш, қисқа ва мазмунли гапириш, эзмалик ва лакмаликка йўл қўймаслик, кекса ва устозлар олдида нутқ одобини сақлаш, тўғри ва рост сўзлаш, ёлғончилик ва тил ёлғонларига ўрганишга қарши туришга эътибор қаратилади. Бу қоида ва қудратлар нутқнинг самарали ва маданиятли бўлишига ёрдам беради.

Нутқнинг тўғри ва маданиятли бўлиши, қисқа ва аниқ сўзлаш, ёлғон ва тил ёлғонларига йўл қўймаслик, кекса ва устозлар олдида ҳурмат билан гапириш муҳим аҳамиятга эга. Бу қоидалар нутқнинг аниқ ва таъсирли бўлишини таъминлайди, шунингдек, инсонларнинг маданият ва ахлоқ даражасини кўрсатади. Нутқ одобини, аниқ ва тўғри сўзлаш, аниқ фикр билдириш ва муҳокама қилиш жараёнида муҳим қоидалар ва кўрсатмаларни ўз ичига олади. Бу қоидаларга содда ва ўринли сўзлаш, қисқа ва мазмунли сўзлаш, ёлғон ва тил ёлғонларидан сақланиш, кекса ва устозлар олдида ҳурмат билан гапириш, эзмалик ва лакмаликка йўл қўймаслик кирган. Нутқ маданияти бўйича тўғри, рост ва вафодорликни сақлаш жамиятдаги ахлоқ ва маънавий меъёрларнинг асосий белгиси ҳисобланади.

Нутқ маданияти бугунги жамиятимизда муҳим ўрин тутар экан, энг аввало, олий таълим муассасаларида, хусусан, бўлажак журналист талабаларда ўзбек адабий тилида сўзлаш кўникмаларини шакллантириш лозим. Қолаверса, нутқ маданиятига риоя қилган ҳолда сўзлаш журналистнинг касб этикасида ҳам ўз ифодасини топган.

Замонавий инфор­мацион технологиялар ривожланган, глобаллашув даврида ёшлар ўртасида хорижий тилларни ўрганишга қизиқиш ортиб бормоқда. Бу эса бир томондан ижобий ҳолат бўлса, иккинчи томондан, миллий тилимиз қоидаларини бузиб, бошқа тилларни аралаштириб гапиришга олиб келади. Шундай экан, олий таълим муассасаларида, хусусан, журналист мутахассисларда нутқ одобини бўйича кўникмаларни шакллантириш муҳим вазифа бўлиши керак.

Хулоса қилиб айтганда, нутқ одобига риоя қилиш нафақат шахсий, балки ижтимоий даражада ҳам муҳим. Чунки у инсонларнинг маданият

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an’anaviy ilmiy-nazariy anjumani

даражасини ва маънавий юксалишини белгилайди. Бу қоидалар ҳар бир шахсга ижтимоий муносабатларда муваффақиятга эришиш, ҳурмат ва ишончни қўлга киритишга ёрдам беради.

Адабиётлар рўйхати:

1. Аҳмедов А. Нотиклик санъати. Т., «Ўзбекистон», 1967.
2. Бегматов Э. Нутқ маданияти ва адабий норма. Т., «Ўзбекистон», 1973.
3. Иномхўжаев С. Нотиклик санъати асослари. Т., «Ўзбекистон», 1982.
4. Бегматов Э., Бобоева А. Асомитдинова А. Адабий норма ва нутқ маданияти. Т., «Фан», 1983.
5. Кудратов Т. Нутқ маданияти асослари. Т., «Ўқитувчи», 1993.